

ІСТОРІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ЧИННИК ТУРИСТСЬКОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

History of regional nature-use as a factor of tourist attractiveness of Dnipropetrovsk region

Обґрунтовується зміст історії регіонального природокористування як змістовної бази для розробки комплексних туристсько-екскурсійних маршрутів територією Дніпропетровської області. Типи й види природокористування, що історично формувалися й еволюціонували на теренах регіону, залишили по собі чималу історико-культурну спадщину. На фоні низького й неврегульованого розвитку туризму в регіоні, відсутності системи туристсько-екскурсійних маршрутів в краї, пропонуються три нові комплексні маршрути – «В гості до павлоградського шахтаря», «Скіфська пектораль: Золоте кільце Придніпров'я», «Три річки – одна доля: дивосвіт Протовчанини».

Ключові слова: регіональний туризм, історія регіонального природокористування, типи природокористування Дніпропетровщини, туристсько-екскурсійний маршрут з історії природокористування.

Афанасьев О.Е. История регионального природопользования как фактор туристической привлекательности Днепропетровщины. Обосновывается понимание истории регионального природопользования как содержательной базы для разработки комплексных туристско-экскурсионных маршрутов по территории Днепропетровской области. Типы и виды природопользования, исторически формировавшиеся и эволюционировавшие на территории региона, оставили по себе немалое историко-культурное наследие. На фоне низкого и неурегулированного развития туризма в регионе, отсутствия системы туристско-экскурсионных маршрутов, предлагаются три новые комплексные маршруты – «В гости к павлоградскому шахтеру», «Скифская пектораль: Золотое кольцо Приднепровья», «Три реки – одна судьба: удивительный мир Протовчанины».

Ключевые слова: региональный туризм, история регионального природопользования, типы природопользования Днепропетровщины, туристско-экскурсионный маршрут по истории природопользования.

Oleg Afanasiev. History of regional nature-use as a factor of tourist attractiveness of Dnipropetrovsk region. Grounded understanding of the history of regional nature-use as a substantive basis for the development of integrated tourist and excursion routes through the territory of Dnipropetrovsk region. Types of nature-use, that historically formed and evolved in the region, leaving a considerable historical and cultural heritage. On the background of low and unregulated tourism development in the region and of the lack of tourist routes, offered three new complex routes – «Meet the Pavlograd miner», «Scythian pectoral: Golden Ring of the Dnieper», «Three rivers – the same fate: the wonderful world of Protovchanschina».

Key words: regional tourism, history of regional nature-use, types of nature-use in Dnipropetrovsk region, tourist and excursion routes on the history of nature-use.

Вступ. Рекреаційні ресурси в Дніпропетровській області вивчені достатньо, але не системно. Традиційно вважається, що основним чинником (а також компонентом природного середовища) для розвитку та організації рекреаційної діяльності в регіоні є Дніпро з величезними можливостями для

використання його в круїзній діяльності. До того ж, щодо регіону склався пересічний образ екологічно несприятливої території, перевантаженої промисловими виробництвами й такої, що не має суттєвих, значущих туристських атракцій. Цей образ є хибним. Випускаючи детальний аналіз багатого рекреаційного потенціалу регіону, зупинимось на таких аспектах привабливості для туристів, як регіональні традиції природокористування. Протягом сотень років традиційне природокористування фіксується в різноманітних територіальних системах, традиціях автохтонного населення. Дослідження історії природокористування Дніпропетровщини може стати вагомою компонентою розвитку туристсько-екскурсійної діяльності регіону.

Вихідні передумови. Комплексної державної програми дослідження рекреаційних ресурсів Дніпропетровщини (виявлення, систематизації, класифікації, обґрунтування напрямів й способів використання, єдиного реєстру туристсько-екскурсійних об'єктів та маршрутів тощо), на жаль, не має. На першому етапі підготовки до проведення чемпіонату Європи з футболу ЄВРО-2012, коли м. Дніпропетровськ розглядалося серед міст-претендентів на його прийом, авторським колективом науковців регіону на замовлення Наукового центру розвитку туризму Міністерства культури і туризму України здійснена комплексна розробка серії туристсько-екскурсійних маршрутів (ТЕМ) територією регіону [9]. Нажаль, після відмови УЄФА місту Дніпропетровську у праві приймання Чемпіонату, здійснена розробка залишається тільки «на папері», а ринок туристсько-екскурсійних послуг в регіоні продовжує існувати у непорядкованому вигляді, а ті поодинокі ТЕМ, що організовуються й проводяться під замовлення окремими турфірмами, носять епізодичний характер, а часто навіть існують у виді «чорного туризму». Тож вважаємо, що регіон потребує суттєвого змістовного реформування сфери внутрішнього туризму, розробки й пропозиції на ринку турпослуг принципово нових послуг (перш за все – ТЕМ), залучення до цього наукових досягнень географії туризму тощо.

Цілі і завдання статті. Ціль дослідження вбачається в розгляді та

обґрунтуванні історичних типів природокористування як ресурсної бази для формування комплексних регіональних туристсько-екскурсійних маршрутів. З цією метою виконані такі завдання, як обґрунтування змістовного розуміння видів й історичних типів регіонального природокористування, визначення переліку об'єктів екскурсійного показу, формування комплексних туристсько-екскурсійних маршрутів (ТЕМ) територією Дніпропетровщини. Об'єктом дослідження є природно-, суспільно-, історико-географічні ресурси Дніпропетровщини як об'єкти для розробки туристсько-екскурсійних маршрутів з історії природокористування регіону.

Виклад основного матеріалу. Людина, суспільство не можуть не впливати на природу. Навіть у період свого відпочинку людина так чи інакше взаємодіє з природою. Туризм можна сміло визнати як один із способів природокористування, оскільки перебуваючи на природі, людина так чи інакше використовує навколишнє середовище, його ресурси. Природокористування існувало й існує як найважливіший аспект життя людини, що включає в себе сукупність всіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу і заходів по його збереженню в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства [1]. Всю історію людства можна розглядати і як історію природокористування. Розвивалася людина – розширювалася сфера його діяльності по використанню природних ресурсів. Вдосконалення природокористування та розширення сфери діяльності людини призводило до розвитку як самої людини, так і людських відносин.

Поняття і термін «Природокористування» були запропоновані у 1958 році Ю. Куражсковським і відразу ж увійшли в побут науки, а потім і практики. В даний час в світовій науці і практиці термін «природокористування» зайняв гідне місце, знайшов свої чіткі контури, стає об'єктом і предметом дослідження багатьох галузей науки. Витоком природокористування були географія і екологія, які продовжують залишатися його провідним теоретичним базисом. Об'єктом природокористування є комплекс взаємовідносин між природними ресурсами, природними умовами життя суспільства і його соціально-

економічним розвитком.

Природокористування як сфера знання спирається на основні парадигми фізичної та суспільної географії, в т.ч. й хронологічну, що знаходить свій прояв через специфічний напрям – *екологію* [1] – синтетичну наукову дисципліну, що вивчає загальні питання (головним чином історичні) розвитку й формування природничо-соціально-економічних закономірностей розвитку глобальної системи «суспільство-природа». Застосування цього напрямку наукових досліджень історії регіонального природокористування важливе в контексті розробки тематичних туристсько-екскурсійних маршрутів з метою ознайомлення із особливостями, формами, еволюційними процесами в системі «людина – природа» на регіональному рівні.

На різних історичних етапах розвитку людства були задіяні ті чи інші види природокористування у різних співвідношеннях один до одного. Окремі автори виділяють свої підходи до класифікацій типів природокористування. Так, К.Л. Москалюк [8] виділяє сільськогосподарське, лісове, природно-заповідне, рекреаційне, селітебне, дорожнє, гірничодобувне, мілітарне природокористування. В.І. Тимчинський та П.Г. Шищенко виокремлюють 12 функціональних типів географічних об'єктів, за якими можливе й виділення типів природокористування: заповідні, мисливсько-промислові, лісогосподарські, рекреаційні, лучно-пасовищні, землеробські, водогосподарські, селітебні, шляхово-транспортні, промислові, гірничопромислові, що не використовуються. Тож у підсумку можна чітко відрізнити наступні види природокористування, розгляд яких з позицій хорологічної парадигми можливий з метою формування туристсько-екскурсійних маршрутів: природно-заповідне, рекреаційне, селітебне, гірничодобувне, промислове, сільськогосподарське, лісове, шляхово-транспортне.

На теренах сучасної Південно-Східної України (в межах Дніпропетровської, більшої частини Запорозької, й південного сходу Донецької областей) в історичні часи домінували різні види природокористування. Так, до

другої половини XIX ст. регіон характеризувався здебільшого як сільськогосподарський. З 80-х років XIX ст. край змінює напрямок розвитку на промисловий та гірничодобувний; починається інтенсивне зростання міст та транспортних комунікацій.

На сьогодні на території регіону наявні усі види природокористування, об'єкти яких можуть бути використані при розробці тематичних ТЕМ. Наприклад, на теренах Дніпропетровщини – це:

1) природно-заповідне природокористування: 1,4% території області займають заповідні території, з-поміж них Дніпровсько-Орільський природний заповідник (який приймає екскурсійні групи з метою екологічного, просвітницького туризму), численні заказники, пам'ятки природи тощо; ведеться інтенсивна розробка проектів створення декількох значних за площею національних парків;

2) рекреаційне природокористування – узбережжя річок, лісові масиви, садово-паркові зони міст, в т.ч. історично важливі парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва;

3) селітебне природокористування – міста та містечка області з їх історико-культурною спадщиною; значна кількість історичних міст, історичних ареалів;

4) гірничодобувне й промислове природокористування – кар'єри й шахти з видобутку корисних копалин (основна концентрація – у Криворізькому, Нікопольському, Західнодонбаському басейнах), підприємства, що являють інтерес для промислового туризму, мають історико-архітектурну значущість як взірці промислової архітектури кін.-поч. XX ст. (наприклад, перше промислове підприємство усієї Південної та Східної України у м. Дніпропетровську – «Сукняна фабрика»), перші підприємства епохи початку промислової революції й міграції іноземного капіталу тощо;

5) сільськогосподарське природокористування – на Дніпропетровщині історично склався потужний агропромисловий комплекс, представлені як взірці сільгосппідприємств попередніх епох (наприклад, музей Ф. Нансена у с. Михайлівка Апостолівського району як пам'ять про нобелівську премію

відомого норвезького дослідника, витрачену на розбудову у Радянській Росії двох сільськогосподарських станцій [2]), так і сучасні сільськогосподарські компанії (наприклад «Агро-Союз»), садиби «зеленого» туризму тощо;

б) лісове природокористування – 6% території області вкрито лісовими насадженнями, з-поміж них «перлина» регіону – Самарський бір;

7) шляхово-транспортне природокористування – територія області вкрита густою мережею транспортних комунікацій – автошляхи, залізничні магістралі, лінії зв'язку тощо, багато з яких мають значну ґносеологічну атрактивність (наприклад, перший в Російській імперії двоповерховий залізничний міст, що експонувався на Всесвітній виставці 1889 р. в Парижі як одне з найвищих технологічних досягнень інженерної думки).

Отже, регіональне природокористування та його історична складова є ваговою компонентою для розвитку рекреаційної, туристсько-екскурсійної діяльності на Дніпропетровщині. Регіон має великий потенціал на розвиток цього напрямку діяльності.

Нами пропонуються три комплексні тематичні кількадевні ТЕМ територією Дніпропетровщини (табл. 1), розроблені за принципом демонстрації відвідувачам регіону комплексної системи регіонального природокористування у її сучасному та ретроспективному вигляді. Орієнтовані ці маршрути на відвідувачів з інших регіонів України або іноземців, або ж із певною модифікацією можуть застосовуватися і в якості навчальних для школярів регіону в цілях виховання в них патріотизму, любові і поваги до Батьківщини та Рідного краю, розширення кругозору тощо.

Всього до трьох розроблених туристсько-екскурсійних маршрутів включені 62 об'єкти основного огляду, в т.ч. серед них: природних та ландшафтно-паркових – 10 од. (16,1%); релігійно-культових – 16 од. (25,8%); етнографо-мистецьких – 4 од. (6,5%); історико-музейних та архітектурних – 7 од. (11,3%); меморіально-особистісних – 8 од. (12,9%); меморіально-подійних – 7 од. (11,3%); пам'яток технічної культури – 10 од. (16,1%).

Таблиця 1 – Характеристика туристсько-екскурсійних маршрутів з історії природокористування Дніпропетровщини

А) назва Б) протяжність В) тривалість	Маршрут А) регіон Б) населені пункти	Найважливіші об'єкти екскурсійного показу й відвідування
1	2	3
<p><u>Маршрут 1</u></p> <p>А) «В гості до павлоградського шахтаря»</p> <p>Б) 500 км</p> <p>В) бл. 2 днів</p>	<p>А) Лівобережжя Дніпропетровщини, Західний Донбас</p> <p>Б) Дніпропетровськ – Новомосковськ – Павлоград – Юр'ївка – Петропавлівка – Межова – Покровське – Васильківка – Синельникове – Дніпропетровськ</p>	<p><u>Дніпропетровськ</u>: Гірничий університет – перший вуз регіону, «Музеум старожитностей» – ДІМ ім. Д.І. Яворницького, Преображенський собор, Єкатерининська миля, Палац Г. Потьомкіна, Парки ім. Т.Шевченка та Л. Глоби, Дім Хреннікова – Гранд-отель «Україна», Мерефо-Херсонський та Амурський мости.</p> <p><u>Новомосковськ</u>: Свято-Троїцький собор, Миколаївський Самарський Пустинний монастир, історико-краєзнавчий музей.</p> <p><u>Павлоград</u>: Окремі промислові підприємства.</p> <p><u>Юр'ївка</u>: Історичний центр містечка, Костел (XIX ст.), Храм Нерукотворного Образу, Успенська церква.</p> <p><u>Петропавлівка</u>: Православна церква святих Петра та Павла, Історичний музей.</p> <p><u>Межова</u>: Історико-краєзнавчий музей, «Дике поле».</p> <p><u>Васильківка</u>: Козацький зимівник.</p> <p><u>Синельникове</u>: Залізничний вокзал, Фарфоровий завод</p>
<p><u>Маршрут 2</u></p> <p>А) «Скіфська пектораль: Золоте кільце Придніпров'я»</p> <p>Б) 685</p> <p>В) бл. 4 днів</p>	<p>А) Правобережжя Дніпропетровщини, Кривбас, Нікопольбас</p> <p>Б) Дніпропетровськ – Старі Кодаки – Волоське – Микільське-на-Дніпрі – Солоне – Тритузне – Григорівка – Томаківка – Марганець – Нікополь – Капулівка – Орджонікідзе – Кам'янка – Апостолове – Широке – Кривий Ріг – Семенівка – Жовті Води – П'ятихатки – Вишневе – Софіївка – Верхівцево – Верхньодніпровськ – Дніпродзержинськ – Дніпропетровськ</p>	<p><u>Старі Кодаки</u>: Залишки фортеці Кодак, Козацький цвинтар, Неолітична стоянка в балці Сажавка.</p> <p><u>Околиці Волоського</u>: Поселення пізнього палеоліту, Староруське городище.</p> <p><u>Микільське-на-Дніпрі</u>: Поселення, кургани і могильники від раннього палеоліту (до 100 тис. років до н.е.) до Черняхівської культури (II – IV ст.).</p> <p><u>Солоне</u>: дом Енгельгарда (Братів Бергманів).</p> <p><u>Околиці Томаківки</u>: Старовинне козацьке займище.</p> <p><u>Нікополь</u>: Місце козацької переправи на лівий берег – Микитин перевіз, Місце Микитинської Січі – місце проголошення Б. Хмельницького гетьманом України, Спасо-Преображенський собор, Різдвяна церква, будинок «Музею витончених мистецтв», Водоспад на р. Кам'янка.</p> <p><u>Капулівка</u>: Поселення і могильники (II тис. до н.е. – III ст. до н.е.), скіфські й половецькі кургани, Місце розташування Чортотлицької (Старої) Січі, Могила Івана Сірка зі старовинним надгробним каменем.</p> <p><u>Орджонікідзе</u>: Царський курган «Товста могила» – місце знахідки Золотої пекторалі.</p> <p><u>Апостолове</u>: церква Св. Покрови, Кургани доби бронзи (III–I тис. до н.е.), скіфські кургани Баба і Розкопана Могила (IV–III ст. до н.е.), Народний музей історії.</p> <p><u>Кривий Ріг</u>: Кар'єри, Виходи скельних порід, Ботанічний сад, «Орлине гніздо» – скелі МОДРу, найглибша в Європі шахта «Родіна», Пам'ятник «Колумбові Придніпров'я» – О. Полю.</p>

1	2	3
		<p><u>Жовті Води та околиці</u>: Скіфський курган, Пам'ятний знак на честь битви козаків на Жовтих Водах, Народний музей історії, Пам'ятник Б.Хмельницькому.</p> <p><u>П'ятихатки</u>: Скіфські кургани, 100-річна земська будівля приміщення Саксаганської дільничної лікарні в стилі українського бароко, Ерастівська дослідна станція.</p> <p><u>Дніпродзержинськ</u>: Свято-Миколаївський собор, Костел Святителя Миколая, Музей історії міста, Монумент «Розкутий Прометей»</p>
<p><u>Маршрут 3</u></p> <p>А) «Три річки – одна доля: дивосвіт Протовчанщини»</p> <p>Б) 270 км</p> <p>В) бл. 3 днів</p>	<p>А) Північне Лівобережжя Дніпропетровщини, басейни річок Орелі, Самари, Дніпра – колишня Протовчанська паланка Запорозької Січі</p> <p>Б) Дніпропетровськ – Шевченко – Новомосковськ – Самарський бір – Магдалинівка – Вербове – Залелія – Рудка – Царичанка – Могилів – Петриківка – Дніпровсько-Орільський заповідник – Дніпропетровськ</p>	<p><u>Селища Північний та Шевченко</u>: Рештки Новобогородицької фортеці – козацького міста Стара Самара, Храм Ікони Божої Матері «Іверська».</p> <p><u>Самарський бір</u>: Старий заплашний та арений ліс, рідкісні для Степового Придніпров'я рослинні асоціації та деревні породи.</p> <p><u>Магдалинівка</u>: Козацькі зимівники, с. Личкове – адміністративний центр Протовчанської паланки.</p> <p><u>Царичанка</u>: Льодовиковий останець – гора Калитва, Споруди Української укріпленої лінії, Свято-Покровський храм, історико-краєзнавчий музей, Урочище «Лелія».</p> <p><u>Китайгород</u>: архітектурні пам'ятки національного значення – муровані Миколаївська церква 1757 р., Успенська церква 1754 р. й Церква-дзвіниця Святої Варвари 1756 р.</p> <p><u>Петриківка</u>: Підприємство «Центр народного мистецтва «Петриківка», Центр зеленого туризму та народних ремесел Дніпропетровщини, Етнографічний комплекс «Козацький хутір Галушківка».</p> <p><u>Дніпровсько-Орільський заповідник</u>: Унікальні збережені Дніпровські плавні, Степові озера</p>

Включений до ТЕМ перелік головних об'єктів туристсько-екскурсійного огляду яскраво відображає різноманіття природи, історії та культури регіону, надає комплексне й цілісне уявлення про його роль і значення в історико-культурному та суспільно-виробничому просторі України, тобто, в історичній ретроспекції відображає увесь процес формування способів й методів (традицій) природокористування від прадавніх до сучасних часів, а отже, надає цілісного уявлення про регіон, дозволяє сформуванню його об'єктивний образ.

Висновки. В ході проведеного дослідження сформульовані пропозиції щодо розуміння змісту регіональних тематичних ТЕМ з історії природокористування. На прикладі території Дніпропетровської області

запропоновані три маршрути – «В гості до павлоградського шахтаря», «Скіфська пектораль: Золоте кільце Придніпров'я», «Три річки – одна доля: дивосвіт Протовчанщини», які можна вважати такими, що репрезентують регіональну систему природокористування, що історично склалася на теренах краю. До кожного із запропонованих маршрутів, згідно із класичними методиками [4, 5, 6]:

- оцінено рівень вмотивованості та туристичної цінності (привабливості), доцільність використання об'єктів показу, пропонує у складі ТЕМ;

- визначені варіанти руху екскурсійних груп, оцінено тривалість переїздів та переходів між об'єктами;

- визначена відповідність вимогам щодо транспортної та пішохідної доступності об'єктів ТЕМ;

- аналітичним шляхом оцінено рівень пристосованості об'єктів показу до туристичних відвідувань, визначені необхідні заходи для забезпечення безпеки екскурсантів в межах розроблених ТЕМ;

- запропоновані методики ознайомлення з об'єктами показу у складі ТЕМ, засоби й методи екскурсійної роботи екскурсоводів (супроводжуючих тургруп);

- складені технологічні картки ТЕМ, паспорти об'єктів основного показу, зразки контрольних текстів до пропонує екскурсій, встановлено їхню відповідність загальним вимогам (стислість, чіткість формулювань, необхідна кількість фактичного матеріалу, наявність інформації по темі, повне розкриття теми, зміст портфелю екскурсоводу тощо).

Частково окремі напрями й складові розроблених ТЕМ апробовані нами під час організації наукових екскурсій територією регіону для гостей щорічної міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів й молодих вчених «Географія, геоекологія, геологія: досвід наукових досліджень», що проводиться на геолого-географічному факультеті Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара з 2005 р.

Список літератури:

1. Гапонов, В.В. *Природользование (рабочая учебная программа)*. / В.В. Гапонов. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2004. – 193 с.
2. Зеленська, Л.І. *Географія рідного краю. Дніпропетровщина: Навчальний посібник для 9 кл. загальноосвітніх шкіл* / Л.І. Зеленська, О.Є. Афанасьєв. – Д.: ВАТ «Дніпрокнига», 2006. – 247 с.
3. Кацнельсон, І.Ю. *Кличуть простори Наддніпрянські: Путівник по туристських маршрутах Дніпропетровщини* / І.Ю. Кацнельсон. – К.: Здоров'я, 1967. – 136 с.
4. Куделко, С. *Історичне краєзнавство в контексті сучасних тенденцій розвитку науки та суспільства* / С. Куделко // *Краєзнавство*. – 1994. – № 1. – С. 12-16.
5. Любіцева, О.О. *Методика розробки турів: Навчальний посібник* / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2003. – 104 с.
6. *Методичні рекомендації до підготовки й оформлення проекту комплексної програми навчально-тематичних екскурсій для учнів загальноосвітніх навчальних закладів: Методичний посібник* / Укл. О.Є. Афанасьєв, Л.В. Гричанівська, І.В. Деєва. – Д.: ДДЮЦМС, 2009. – 44 с.
7. *Міждержавний стандарт ДЕСТ 28681.1-95. «Туристично-екскурсійне обслуговування. Туристичні послуги. Загальні вимоги»*. – К.: Держстандарт України, 1996. – С.7.
8. Москалюк, К. Л. *Аналіз рельєфу Подільських Товтр для оптимізації природокористування: Автореф. дис. ... кандидата геогр. наук 11.00.04* – / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка.- Л., 2009. - 20 с.
9. *Розроблення пропозицій туристично-екскурсійних маршрутів для включення до мережі спеціальних туристичних маршрутів що пропонуватимуться відвідувачам фінальної частини чемпіонату Європи з футболу ЄВРО-2012 в Україні для території Дніпропетровської області: Звіт про НДР (заключний) – договір відповідно до Наказу Державної служби туризму і курортів від 27.11.2008 №120 «Про організацію розроблення спеціальних туристичних маршрутів з урахуванням підготовки та проведення ЧС 2012»*. – Рукоп. / Л.І. Зеленська, Н.І. Капустіна, О.Є. Афанасьєв, М.Е. Кавун, П.П. Кармазін, Л.М. Голубчик – Д.: ДНУ ім. О. Гончара, 2008. – 146 с.

НАДРУКОВАНО:

Афанасьєв О.Є. **Історія регіонального природокористування як чинник туристської привабливості Дніпропетровщини // Географія та туризм: Зб. наук. праць**. – 2011. – Вип.11. – С. 128-135.